

Orígens de Vallbona

JOSEP MARIA SANS I TRAVÉ

Acadèmic i director de l'Arxiu Nacional de Catalunya

En general quan es parla dels tres monestirs cistercencs de la Catalunya Nova tots tenim la tendència a igualar-los històricament en el sentit que els considerem com a fundacions del comte Ramon Berenguer IV per promoure la colonització de les tres comarques d'aquesta banda de Catalunya, després de la conquesta feudal del territori occidental del Principat, especialment de Tortosa (1148) i Lleida (1149). I tenim aquesta idea perquè sempre s'ha dit, -i en la major part dels casos és veritat,- que els cistercencs, precisament per la importància que donaren al treball i feines agrícoles, foren uns excel·lents promotors de l'agricultura.

ORÍGENS DE VALLBONA

Esplèndit timpà romànic (principis s. XIII) atribuït a Ramon de Bianya, on es representa la Verge cenyida amb corona reial i el Fill posat a sobre el genoll esquerre que porta a la mà dreta un ceptre amb la rosa de Jerico. A ambdós costats de la figura central i encarats hi ha dos àngels turiferaris amb les seves respectives ales encongides.

En les pàgines anteriors, la plaça que dona entrada a l'església de Santa Maria de Vallbona amb els sarcòfags de l'antic cementiri de nobles benefactors.

1. Diversitat d'origens dels tres monestirs de la Ruta del Cister

Això, però, en el nostre cas, només fou efectiu amb la fundació de Poblet perquè aquí sí que Ramon Berenguer IV pretengué garantir la colonització de la Conca de Barberà amb la implantació del model agrícola que podien representar els monjos cistercencs en el moment inicial de l'ocupació d'aquest territori. No foren aquestes mateixes motivacions per a Santes Creus, ja que no fou de fundació comtal sinó que fou la casa de Montcada, i no fou tampoc a la Catalunya Nova sinó al Vallès –concretament a Valldaura, dins el terme de Cerdanyola-, si bé a partir de 1158 començà a ser objecte de donacions de terres a l'Alt Camp, on després es fundaria l'actual cenobi de Santes Creus.

Els orígens de Vallbona són absolutament, tal com veurem, diferents: no neix promogut pels comtes barcelonins ni per un noble, sinó que el monestir de l'Urgell, demanarà i aconseguirà la integració al Cister com a solució a la problemàtica que presentava l'existència d'una comunitat eremítica femenina per tal d'assegurar-ne el seu futur.

2. Dificultats per al coneixement dels orígens i primers anys de Vallbona

A l'hora d'endinsar-nos en el passat més remot del monestir de Vallbona ens trobem amb una dificultat gairebé insuperable: la manca de documentació coetània. Mentre que de Poblet es conserven els dos documents que es podrien qualificar de fundacionals –la donació de 1150 de Ramon Berenguer IV del lloc de Poblet i la delimitació de l'any següent feta pel mateix comte-, i de Santes Creus la donació de

Valldaura, feta pels Montcada el 4 de desembre de 1150-, de Vallbona no ha pervingut fins a nosaltres cap d'aquest tipus de document. La pèrdua de documentació és deguda al mateix origen eremític de Vallbona –amb escassa organització administrativa- i també a les circumstàncies difícils que va travessar el cenobi, especialment en el segle XIX, en què la dispersió de la comunitat va motivar que les monges per assegurar la salvaguarda de la documentació l'amaguessin en llocs no adequats, on la humitat va afectar la seva integritat i conservació, i també durant la passada guerra civil espanyola, en què novament, abans d'abandonar el monestir les monges adoptaren una mesura igual, que lamentablement, per les mateixes causes, danyà la integritat d'alguns documents.

Perquè tinguem una idea del problema: comparem els documents de Poblet i Santes Creus amb els que disposem de Vallbona. D'aquest monestir, des del primer moment que surt a la documentació el topònim “Vallbona” –referit a l'església de Santa Maria, any 1154- fins a la mort del fundador l'abril de 1176, s'han conservat, sencers o fragmentaris, 9 documents. Per contra, per aquest mateix període cronològic, entre 1150 i 1176, de Santes Creus s'han conservat 190 pergamins originals, i de Poblet, 560. Si ho allarguem una mica més en el temps, notarem encara més aquesta desproporció: del segle XII, és a dir, fins a 1200, trobem que Santes Creus disposa de 416 pergamins originals i Poblet arriba a la xifra de 1.280. En canvi, pel que fa a Vallbona, a final del segle XVIII, segons els documents enregistrats a l'Índex Nou, per aquest mateix període es conservaven 68 pergamins originals, dels quals actualment només en resten menys d'una vintena. Amb tot, un breu resum del seu contingut –data,

atorgants i objecte que motivà la seva elaboració- es troba a les diverses relacions dels documents que es conserven a l'arxiu del monestir.

3. Un text hagiogràfic sobre sant Ramon de Vallbona

Malgrat, doncs, l'escassetat documental, ens ha arribat fins a nosaltres una font textual, probablement redactada a final del segle XIII o a començament del segle XIV –per tant, bastant posterior als esdeveniments que narra-, que recull una síntesi de la vida del fundador anomenada Vita beati Raimundi confessoris. Es tracta, d'un text hagiogràfic relatiu als principals aspectes de la vida del fundador dels centres eremítics de Vallbona que, al costat d'aspectes històrics, en recull també de llegendaris sorgits dins la mateixa tradició de la comunitat monàstica. És un text que es llegia i escoltaven les monges, almenys una vegada l'any, el dia que es commemorava el traspàs del fundador, és a dir, el 9 d'abril. Ben aviat fou traduït al català, del qual se'n conserven dues versions que, substancialment molt semblants a l'original en llatí, aporten detalls que informen de nous aspectes sobre les primeres passes del monestir que s'han de tenir en compte.

Tot i el valor històric relatiu d'aquests tipus de fonts, elaborades per ressaltar els mèrits ètics, morals i religiosos d'un personatge, complementen sovint la informació que aporten els documents.

La Vita beati Raimundi confessoris ens informa, doncs, de diversos aspectes del fundador de Vallbona que després, més o menys explícitament, confirmen els documents de què disposem.

4. El marc cronològic i territorial de l'activitat de Ramon

La breu narració situa l'escenari de l'actuació de Ramon, especificant-ne els marcs cronològic i territorial. Pel que fa al primer, situa els fets en “temps de Ramon Berenguer IV, pare del rei Alfons”. Per tant, l'època dels esdeveniments referits al fundador s'han de circumscriure entre el 1131-1162, període del regnat de l'esmentat comte. Quant al marc espacial, diu textualment “a les parts d'Hispania”, és a dir més enllà de la frontera del comtat de Barcelona, ja que en aquesta època la idea d'Hispania feia referència a la part de la península dominada pels sarraïns. I també ens especifica que va establir-se “al desert”. El mot “desert” s'ha d'entendre en sentit ampli, és a dir, en un lloc no habitat, no conquerit encara, una terra de ningú, on els anteriors habitants, els sarraïns, s'havien retirat, i on encara no havia arribat la consolidació de l'ocupació cristiana.

Vallbona no neix promogut pels comtes barcelonins ni per un noble, sinó que aconseguirà la integració al Cister, de la comunitat eremítica femenina, per tal d'assegurar-ne el seu futur.

5. El lloc d'origen de Ramon. El seu germà Pocolull i el seu nebot Ramon Potelles

Tant el text llatí, tal com ha arribat fins a avui, com les seves dues versions posteriors en català, el fan “natural d'Anglesola”, - de Angularia oriundus,

ORÍGENS DE VALLBONA

La cantonada de l'ala oest del claustre del segle XV, amb l'ala sud, romànica del segle XIII.

Pàgina del Llibre Verd del pare Jaume Pascual (1800) on es pot llegir el text traduït al català sobre la vida de sant Ramon de Vallbona.

ORÍGENS DE VALLBONA

Lauda sepulcral de l'abadessa Eldiarda d'Anglesola (1246-1259) a la sala capitular.

A la pàgina dreta, la magnífica sala capitular del monestir presidida per una imatge de terracota policromada de la Mare de Déu de la Misericòrdia, atribuïda a l'escultor Pere Joan (s. XV).

La petita porta del fons dona accés a l'església.

diu el text llatí, i “natural d'Anglesola” o “Ramon de Vallbona o d'Anglesola”, els textos catalans-. Aquesta procedència, però, no es troba confirmada en cap dels nou documents originals en els quals Ramon intervé personalment. Sempre se l'anomena “Ramon, eremita”, “Ramon de Vallbona”, “Ramon, eremita de Vallbona”. Tot fa pensar, per tant, que l'expressió “de Angularia oriundus” degué ser un afegit al text original introduït a la segona meitat del segle XIII o en el segle XIV per les abadeses de la casa d'Anglesola -Blanca d'Anglesola (1294-1328), Sibil·la d'Anglesola (1377-1379) i Saurena d'Anglesola (1379-1392)- no només per prestigiar el seu propi llinatge, vinculant-lo amb el fundador, sinó també per donar al cenobi un origen més il·lustre, especialment en una època en què Vallbona es convertí en un centre d'acolliment de les filles de la noblesa de l'entorn.

La Vita ens parla també d'un germà que el va anar a visitar, sense que n'indiqui el nom. En dos, però, dels documents conservats, per contra, surt ben especificat el seu nom, per bé que sense l'antropònim. Es deia Pocolull. Ramon se'n preocupà del seu futur en el seu testament atorgat el 8 d'abril de 1176 ja que ordenà que el seu germà Pocolull tingués menjar i vestir a Santa Maria de Vallbona, tan si és mantenia laïc com si entrava en la seva comunitat de frares. El segon document en què és esmentat Pocolull, és del setembre de 1179, quan el seu fill Ramon Potelles, definia en favor de l'abat Hug de Poblet els drets que podia tenir en la “Coma

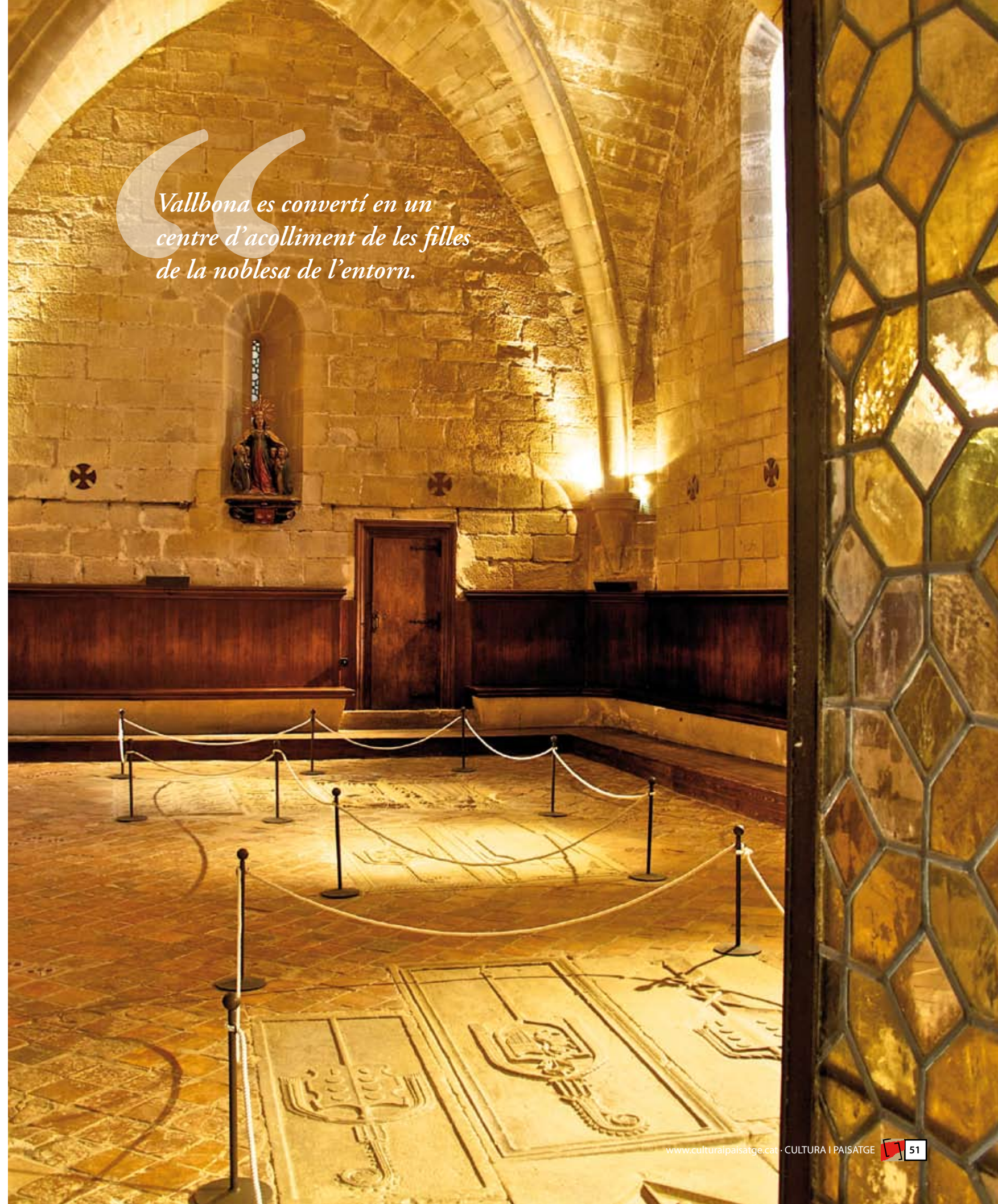
Fumada”, una partida que Ramon de Vallbona havia rebut del comte Ramon Berenguer IV el maig de 1157 perquè s'hi bastís un cenobi benedictí, i que, l'abril de 1171 cedí a Poblet. A aquesta operació m'hi referiré detalladament més endavant.

El cognom “Potelles” del seu nebot podria suggerir que el veritable antropònim de Ramon de Vallbona fos inicialment el de “Potelles”, que potser per ser un xic malsonant hauria evitat, tot adoptant el que caracteritzava la seva nova vida, és a dir el d'“eremita”, o el del lloc on fonamentalment la duia a terme, “Vallbona”.

6. Les agressions dels sarraïns de Siurana

El resum biogràfic recull també les dificultats que va comportar el seu establiment en un lloc fronterer. Dues vegades, segons aquesta petita crònica, Ramon fou objecte de les incursions sarraïnes. En la primera ocasió, els sarraïns anaren on Ramon es trobava, l'agafaren i se l'endugueren a Siurana, on el lligaren amb cadenes intentant després amb bones paraules que abandonés la seva religió i es convertís a l'Islam. Davant la seva negativa, els segrestadors, plens de còlera, se l'emportaren en una muntanya i des d'un lloc elevat el van amenaçar en llançar-lo si no renegava de la seva fe, a tot el qual l'eremita contestà que si Déu els hi permetia fer això, que ho fessin. Els carcellers van entendre que Déu el protegia i van desistir de la seva actuació, deixant-lo anar, tot retornant Ramon al lloc d'on l'havien pres.

Vallbona es convertí en un centre d'acolliment de les filles de la noblesa de l'entorn.

En la segona ocasió, es repetí la visita dels sarraïns al lloc on feia oració l'anacoreta. Com que tenien gana li demanaren menjar. Ramon els donà el que tenia, és a dir, uns quants llegums. Els visitants, però, registraren la cova a la recerca d'altres menjars. Com que no trobaren res més que els llegums, agafaren la creu davant la qual resava el sant baró i fent una foguera amb la llenya que hi havia al costat, la llançaren dins perquè es cremés. L'eremita, però, continuà resant de manera que quan tota la llenya fou consumida pel foc, entre la cendra aparegué la creu sense rastre de l'efecte de les flames. Aquesta creu durant molts anys la conservaren les religioses amb gran veneració. El pare Jaume Pasqual, el primer historiador del cenobi, la pogué veure encara a començament del segle XIX en el claustre, davant la portalada de l'església.

7. L'existència d'una església eremitana el 1154

A banda de les notícies que recull el text hagiogràfic, s'han conservat, alguns parcialment, deu documents relatius a Vallbona o al seu fundador, que van des de 1154 fins a l'any de la mort de l'eremita, l'abril de 1176.

Un dels més importants és el que fa referència a l'existència d'una església al lloc de Vallbona.

Consta que l'any 1154, a la banda septentrional de la Serra del Tallat, on després a poca distància s'hi bastiria el monestir actual, una senyora anomenada Agnès feia donació a l'església de Santa Maria de Vallbona d'una sort de terra i que l'elegia per a ser-hi inhumada. No s'ha conservat el document original sinó només un resum molt breu en una relació de pergamins que es conservaven a l'arxiu del monestir en el segle XVIII. És la primera notícia que fa referència a Santa Maria de Vallbona. ¿Es tractava de l'església eremítica on es recollien els anacoretas per pregar plegats? ¿La van bastir Ramon i els seus deixebles? No ho sabem per la gasiveria de la font. En tot cas, però, s'ha de descartar la possibilitat que es tractés d'una església parroquial perquè no surt en cap de les relacions de parròquies que coneixem d'aquella època.

8. Ramon promotor de centres eremítics en els territoris occidentals conquerits pels comtes de Barcelona

Aquest documents informen també que Ramon fou un promotor de la vida eremítica en aquesta banda més occidental del comtat de Barcelona. Que, a més del sector de Vallbona, havia promogut centres eremítics al costat de la Serra la Llena, concretament a Cérvoles, i també al Montsant. De fet el primer document que ens parla específicament d'aquest anacoreta és de l'any 1157, en què el comte Ramon Berenguer IV concedeix unes terres a Cérvoles –l'actual Pobla de Cérvoles, a les Garrigues- a tres eremites, un tal Ramon Homededeu, al nostre eremita Ramon i a Guillem, perquè hi fundin un monestir benedictí dedicat a Santa Maria.

Més endavant veurem com aquest propòsit comtal no reeixí perquè, entre d'altres causes, el monestir de Poblet fou contrari a l'establiment d'un altre centre monàstic tan a prop i que podia competir amb la seva hegemonia i també probablement pel rebuig dels anacoretas a abandonar el seu personal tipus de vida i adaptar-se a la més regulada benedictina.

9. El rescabament per l'evacuació dels eremites del territori de Poblet

La concessió, però, de Ramon Berenguer IV als tres eremites té una explicació. Quan aquest comte concedí al futur monestir de Poblet la terra annexa a començament de la segona meitat del segle XII, en un dels sectors del terme hi habitava un grup eremític constituït com a mínim pels tres beneficiaris de Cérvoles, que hagueren de desallotjar la terra concedida als cistercencs atès que no tenien cap títol legítim de propietat, ja que simplement havien ocupat un paratge per a dur a terme la seva vida eremítica. Per això, al cap de set anys, el 1157, el pròcer rescabava els eremites concedint-los Cérvoles, amb el propòsit que hi fundessin un monestir benedictí, i cinc anys després, el 1162, a l'esmentat Ramon, al sacerdot Pere i als altres companys que estaven amb ells, un lloc a tocar a Albarca, al Montsant, perquè hi poguessin dur a terme la seva vida eremítica. Aquesta segona donació la va fer Arbert de Castellvell, el colonitzador d'aquest sector català, per manament d'Alfons I. A banda de l'existència dels tres beneficiaris, l'ingrés a la comunitat de Poboleda l'octubre de 1173, de Gombau de Talarn, confirma que efectivament el centre del Montsant estava en funcionament. És probable, d'altra banda, que aquest centre eremític

representés els precedents de la futura cartoixa d'Escaladéi.

Potser caldria també relacionar amb l'evacuació dels eremites de Poblet –recordem que el document de donació a l'abat de Fonfeda perquè fundi un monestir cistercenc de 18 de gener de 1150, és signada també per Ramon de Cervera, co-senyor de l'Espluga de Francolí, qui, així mateix, cedí als monjos la meitat de l'hort de Sant Salvador- la donació de la propietat de Vallbona que l'abril de 1157 l'eremita Ramon, juntament amb altres dos companys, Pere i Ramon Duran, reberen per part de Ramon de Cervera i dels seus familiars així com també dels vassalls d'aquest sector. Aquesta donació ampliava el petit indret inicial de Santa Maria de Vallbona atès que es concedia als beneficiaris la vall annexa a l'indret on s'havien establert i en delimitaven el territori, que afrontava per sol ixent amb la font del Roure i el terme de Colobrers, pel migdia amb el terme dels Omells, per ponent amb l'alou de Santa Maria, i pel nord amb el terme de Rocafort.

Sense que tingui res a veure amb la compensació als anacoretas per la seva expulsió del terme de Poblet, a començament d'octubre d'aquest mateix any de 1157, els eremites aconseguen la confirmació del terme de Vallbona per part de diversos nobles d'aquest sector, feudataris dels Cardona, i que també hi deurien tenir drets o els podien reclamar. Es tractava de Pere d'Aguda i la seva família. També els Aguda fixaven els límits del terme de Vallbona que després confirmaven en favor dels anacoretas, representats per Ramon, el sacerdot Pere i Ramon Duran. Hom especificava que el terme afrontava per sol ixent amb l'alou de Ramon de Cervera, pel migdia amb els Omells, per ponent amb Llorens i pel nord amb Rocafort.

Ambdós documents de 1157 ens assabenten, d'altra banda, d'un aspecte molt important dels precedents de l'abadia: que a Vallbona per aquests anys ja existia un grup d'anacoretas, que deurien ser més dels tres que s'hi esmenten, ja que hom fa referència també "i als altres germans que en aquests lloc serveixen a Déu". Certament, encara no trobem una menció específica a la comunitat mixta. Potser les anacoretas són compreses genèricament en el concepte d' "els altres germans", o simplement les dones no s'havien afegit encara al grup.

ORÍGENS DE VALLBONA

Escuts d'armes d'algunes de les primeres abadesses de Vallbona:

De dalt a baix:

Oria Ramírez
(1176-1180)
Segona prelatura:
(1184-1191)

Ermesenda de Rubió
(anomenada Boscana)
(1191-1229)
Segon període intermedi:
(1231-1232)

Eldiarda d'Ager
(1232-1242?)

10. La donació de l'església de Sant Joan del castell de Colobriers als eremites de Vallbona (1164)

Les especials circumstàncies de la conquesta d'aquestes contrades de la Catalunya Nova i la seva colonització motivaren que els senyors feudals, a més d'assumir la construcció dels castells que havien de garantir i assegurar l'ocupació del territori i l'establiment de nous colonitzadors que havien de posar en conreu les terres, tingueren cura de fer bastir esglésies, que representaven, així mateix, el senyal més palès del canvi de situació, és a dir, que un indret estava sota domini de cristians.

Els Cervera, establerts a l'Espluga de Francolí i beneficiaris de la major part del territori de Comalats, on estava situada la serra del Tallat, es preocuparen de fer bastir en els castells d'aquesta zona que senyorejaven les respectives esglésies, que com a propietaris les concediren als capellans que trobaren més idonis. Així, a final de setembre de 1150 Ramon de Cervera lliurava, sota certes condicions, al capellà Pere de Pinós les esglésies de l'Espluga de Francolí i dels seus termes, i, entre d'altres, també les del Tallat i els seus termes, que deuria incloure la del castell de Colobriers.

Al cap de gairebé setze anys de la donació de la vall a Santa Maria de Vallbona, a mitjan de juliol de 1164, l'esmentat Ramon de Cervera, palesant novament la seva predilecció pel grup eremític, li concedia el castell de Colobriers i el seu terme i, a més, li donava l'església de Sant Joan, amb una parada de terra, juntament amb les primícies i oblacions i els preveres que la poguessin regir.

Aquest document té, d'altra banda, un interès especial perquè especifica que els beneficiaris de la donació de Colobriers eren "Santa Maria de Vallbona i el Sant Esperit i els habitants que ara hi són i els que hi residiran en l'esdevenidor". Ens informa, per tant, que al nucli de Vallbona hi ha dos sectors on resideixen els anacoretas: l'original de Santa Maria, i el del Sant Esperit, -que, situat a uns dos quilòmetres d'aquí, després serà una granja del cenobi-. També per primera vegada, surt documentat el lloc de Colobriers, on s'hi constituirà el primer grup de monges cistercenques, tal com veurem.

En cap dels documents, però, que hem esmentat fins ara no s'hi troba una referència específica a les anacoretas. En tots ells o s'hi enregistren els

noms dels eremites o diuen genèricament "els altres habitants del lloc". A final de juny de 1169, però, el feudatari dels Cardona en aquest sector a tocar a Vallbona, Pere d'Aguda, juntament amb els seus, concedia un hort a Sant Martí de Maldà i l'alou de Sant Llorenç a Santa Maria de Vallbona i als "germans i germanes que hi habitaven o hi habitarien en el futur". Això suggereix que entre 1164 i 1169 s'ha produït un canvi substancial en el si de la comunitat eremítica a la qual s'hi han adherit també algunes dones desitjoses de seguir les petjades de Ramon de Vallbona i la seva colla. Aquesta nova circumstància determinarà de forma transcendental el futur dels grups eremítics.

11. L'acord de Ramon de Vallbona amb el monestir de Poblet (1 d'abril de 1171)

A l'entorn, doncs, de Vallbona, entre 1150 i 1170, s'anà consolidant un centre mixt d'eremites, integrat per homes i dones, sota la direcció de Ramon. Aquest, però, continuà la seva tasca de promoció d'aquest tipus de vida religiosa a la banda més occidental del comtat de Barcelona. Per centrar-se més en la seva comesa el 1171 abandonarà la idea de tirar endavant el monestir benedictí de Cérvoles. Havien passat gairebé catorze anys des que el 1157 havia rebut del comte Ramon Berenguer IV l'esmentat lloc i l'eremita no havia aconseguit materialitzar el projecte comtal. D'altra banda, molt a prop, Poblet havia reeixit a consolidar-se com a comunitat cistercenca i sobre tot havia aconseguit

el favor de la major part de la noblesa del territori, que generosament l'havia fet objecte de múltiples donacions. D'altra banda, tant Ramon Berenguer IV, com el seu fill i successor Alfons I, com els mateixos pontífexs li concediren exempcions i privilegis que facilitaren la seva implantació en la contrada i la seva expansió territorial.

L'eremita Ramon va entendre que en lloc de competir amb Poblet per l'hegemonia d'una part de la zona, era molt més avantatjós per al futur de les seves comunitats eremítiques arribar a un acord amb els cistercencs i abandonar el projecte comtal. Per això, el primer d'abril de 1171, Ramon, juntament amb el seu deixeble Bernat i el seu germà Pocolull, signava un conveni amb l'abat Esteve, pel qual cedia al monestir tot el que tenia a Cérvoles. Poblet de la seva banda, s'obligava a donar menjar i vestir a l'anacoreta i el seu deixeble mentre visquessin i a bastir a Cérvoles una capella i una cel·la adjunta, que després de la seva mort passaria tot a Poblet. D'altra banda, els cistercencs acceptaven en la seva confraternitat Ramon de Vallbona, que a partir d'aquest moment, tot i

mantenir la seva pròpia i original vida eremítica, restava vinculat espiritualment amb el Cister. Fins i tot, arran d'aquest acord, l'aspecte personal extern de l'eremita, canviava radicalment perquè a partir d'aquest moment els seus vestits eren els propis dels cistercencs, que s'obligaven a donar-li cada any una túnica, una cogulla, un escapulari, dos parells de sandàlies i un capell rodó.

12. L'adscripció al Cister: una bona solució per al grup eremític femení de Vallbona

L'acord amb Poblet de 1171 havia de ser transcendental per al futur de les comunitats eremítiques de Vallbona i havia de marcar especialment la sort del grup femení. És probable que en la trobada entre l'anacoreta Ramon i l'abat Esteve de Poblet es plantegés una sortida per a la problemàtica que presentaven les comunitats eremítiques que havia promogut més enllà de la Serra del Tallat. La meua hipòtesi és que ambdós responsables convingueren l'ingrés a Poblet dels eremites que volguessin abraçar la vida cenobítica i el compromís de l'abat de sol·licitar al Capítol

ORÍGENS DE VALLBONA

Panoràmica de les obres de restauració de l'hort del monestir.

General del Cister, que s'havia de reunir com cada any a primers de setembre a Citeaux, l'adscripció a l'organització cistercenca del grup femení d'eremites que estiguessin disposades a canviar de vida i a assumir-ne la conventual.

És probable que a la reunió d'abats del Cister del setembre de 1171 fos acceptada la sol·licitud de l'abat Esteve de Poblet i, per tant, la fundació d'un nou monestir femení a l'indret de Santa Maria de Vallbona. La marxa cap a la materialització de la nova situació comportà uns canvis fonamentals en els grups eremítics. La tasca de convenciment dels seus deixebles no degué ser fàcil per a l'eremita Ramon. Cal pensar que com a resultat final, alguns homes ingressaren a Poblet i que d'altres persistiren en model de vida religiosa que havien escollit, sigui a Vallbona, sigui a Poboleda.

Quant a les dones, probablement la solució proposada fou acceptada més majoritàriament. L'adscripció al Cister, però, comportava un problema: el del coneixement dels valors espirituals i de les pràctiques de l'orde cistercenc dels quals no en tenien cap experiència. Calia en aquest sentit

cercar la col·laboració d'altres religioses d'aquest orde perquè ensinistessin les ermitanes en el nou model de vida cenobítica. Si bé a les terres catalanes hom disposava de monestirs cistercencs masculins no n'hi havia fundat encara cap de femení del qual el petit grup pogués aprendre l'estil cistercenc. Certament que per aquests mateixos anys sorgiren iniciatives semblants a la Vall de Maria, que després es consolidarien en el monestir cistercenc femení de Cadins. Aquest centre, però, es trobava amb les mateixes dificultats que Vallbona. Sigui per indicació de Citeux, sigui per decisió de l'abat Esteve i de l'eremita Ramon, per a la tasca de formació de les noves religioses cercaren la col·laboració del monestir navarrès de Tulebras, la primera fundació femenina cistercenca de la península ibèrica (vers 1147).

Tant la tradició vallbonina com la de Tulebras han mantingut viva la memòria d'aquesta relació inicial. Al cenobi urgellenc sempre s'ha explicat que de Tulebras vingueren l'octubre de 1172 dues monges i dues donzelles per implantar l'institut cistercenc, mentre que al monestir navarrès el record de les desplaçades a Vallbona es commemorava un dia a l'any pregant per l'etern descans de les seves ànimes.

També la tradició del monestir vallboní, recollida documentalment en els seus anals escrits, assigna a l'any 1173 la implantació de la vida cistercenca, cosa que significaria que en un dia i un mes, que no coneixem, d'aquest any les antigues anacoretes, formades ja en l'esperit i els costums cistercencs, vestirien l'hàbit de l'orde, professarien solemnement els vots religiosos, tot promentent, a més, servir els costums del Cister i expressant la seva voluntat de romandre de per vida a Vallbona.

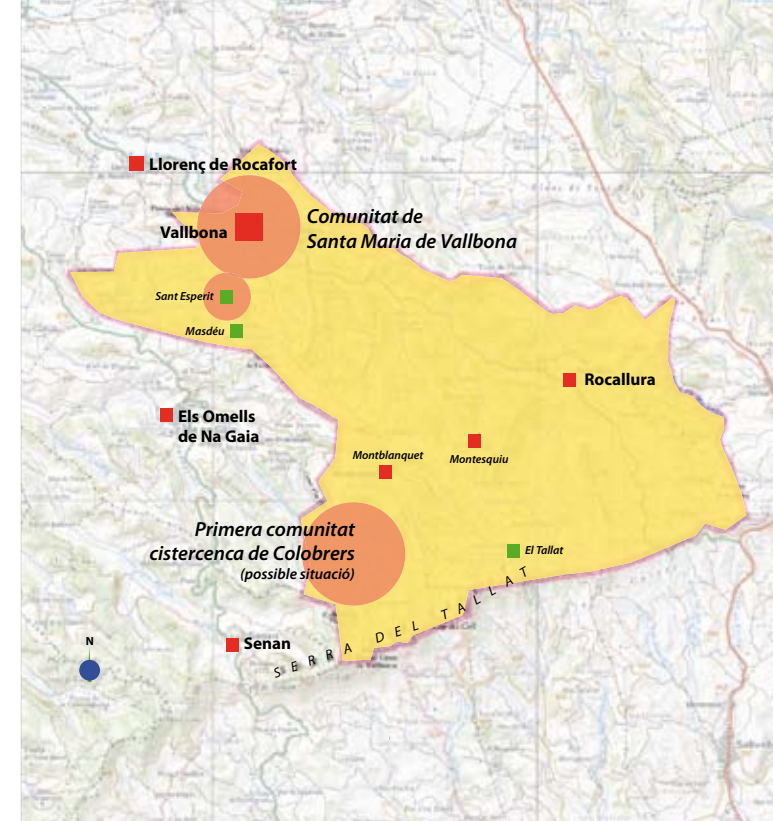
Ramon va dirigir, com a responsable del monestir que havia promogut, els canvis i adaptacions que el nou model de vida exigia, no només a l'intern de la comunitat, com ara la litúrgia i les pràctiques conventuals, sinó també en les seves bases econòmiques. En aquest sentit no era el mateix preocupar-se per a l'alimentació d'un petit grup eremític que d'una comunitat cenobítica que, tot i la austeritat pròpia del Cister, exigia més recursos per fer front a majors necessitats. D'altra banda, calien també diners per iniciar les noves construccions monacals que s'havien de bastir, amb més o menys adequació als principis arquitectònics de simplicitat ornamental i d'utilitat que propugnava l'orde.

Com a resultat de la reorganització dels grups monàstics a l'entorn de Vallbona, vers l'inici del tercer quart del segle XII s'hauria consolidat la següent situació. És probable, tal com hem avançat, que una part dels eremites abandonés Vallbona per ingressar a Poblet; que un altre grup anés a parar a Poboleda per continuar aquí la vida eremítica, representant la base humana que després propiciaria la fundació del monestir cartoixà d'Escaladé al Montsant. I, finalment, un tercer grup d'anacoretes,

En el sector de Vallbona s'hi organitzaren dues comunitats de monges, la canònica a Colobriers, amb abadessa pròpia; i una altra, sota la direcció d'una priora, a Santa Maria de Vallbona.

potser el més proper al promotor Ramon, degué restar al sector de Vallbona, molt possiblement al

lloc del Sant Esperit. D'altra banda, les dones que desitjaren ingressar al Cister Ramon les situà per a la seva formació monàstica al lloc de Colobriers, sota la direcció de les religioses que havien vingut de Tulebras. A Colobriers ben aviat —el 1173, tal com

enregistra la tradició del monestir- s'hi constituí la comunitat canònica, sota la direcció d'Òria, una de les nouvingudes, com a abadessa.

ORÍGENS DE VALLBONA

Situació de les comunitats de Vallbona al segle XII, sobre un mapa de l'actual terme del municipi de Vallbona de les Monges.

Per aquesta època s'esdevingué un fet que hauria de repercutir també en aquest indret de Catalunya: l'elevació als altars el 18 de gener de 1174 de Bernat de Claresvalls. Aquesta canonització representà un important element de propaganda dels monjos cistercencs per tota la Cristiandat. Molts joves d'ambdós sexes, procedents de famílies nobles, de cavallers, de burgesos i de pagesos lliures, trucaven a les portes dels monestirs per seguir l'exemple del nou sant. En alguns cenobis es confeccionaren fins i tot llistes d'espera, donada la capacitat dels monestirs, molts dels quals s'estaven encara bastint, i que hagueren de preveure unes instal·lacions suficientment àmplies per a garantir la capacitat posterior, ateses les sol·licituds d'aquells moments.

La florida de vocacions cistercenques afectà també a Vallbona. Aquí, principalment els nobles de la contrada, de les comarques de l'Urgell, la Segarra i la Conca de Barberà, demanaren l'ingrés d'algunes de les seves filles.

Això motivà que l'eremita Ramon constituís al lloc original de Santa Maria de Vallbona una nova comunitat femenina, que progressivament s'anà emmarcant també en el model religiós del Cister. D'aquesta manera, en el sector de Vallbona s'hi organitzaren dues comunitats de monges, la canònica a Colobriers, amb abadessa pròpia; i una altra, sota la direcció d'una priora, a Santa Maria de

ORÍGENS DE VALLBONA

Sala gòtica del Castell de Verdú, senyoriu de Berenguera de Cervera, una de les principals benefactores del monestir.

Vallbona. Ambdues comunitats constituïen, però, un mateix col·lectiu conegut per “Santa Maria de Vallbona”. Confirma, d'altra banda, l'existència d'aquesta comunitat el fet que a final d'agost de 1174 Berenguer de Cardona concedís al monestir de Santa Maria de Vallbona, a l'eremita Ramon i “a les monges que aquí serveixen a Déu” la propietat que posseïa al Vilet, per la qual va rebre una compensació de 500 sous barcelonesos. Que aquestes religioses havien ja aconseguit un cert prestigi dins la societat catalana ho palesa també el fet que el monarca Alfons I el mes d'octubre de 1174, mentre es trobava a Lleida, en presència de diversos nobles, donés al monestir femení una finca urbana dins aquesta ciutat.

13. El testament de Ramon de Vallbona i el trasllat de l'abadessa Òria de Colobriers a Vallbona

A començament del darrer quart del segle XII l'eremita Ramon deuria ser un home vell i en tot cas decrepít a causa dels dejunis, la seva alimentació, la seva penitència i els viatges per promoure i dirigir les comunitats eremítiques que havia fundat.

El 8 d'abril de 1176, el dia abans de la seva mort, en presència dels seus íntims –el seu germà Pocolull, Guerau de Maldà, Reinald de Torroja i el capellà Pere- atorgava el seu testament. Unes darreres voluntats que afectaven exclusivament a tres aspectes: la destinació de les seves despulles; el futur de les dues comunitats femenines de Colobriers i Vallbona, i les atencions que s'haurien de tenir vers el seu germà Pocolull. Sobre les seves despulles establia que fossin inhumades a l'església de Santa Maria

de Vallbona; quant al seu germà determinava que tant si ingressava a la comunitat com si romania laic, que pogués residir a Vallbona on se li hauria de proporcionar menjar i vestir.

Més complexa fou la seva decisió sobre el futur de les dues comunitats femenines, que deixà oberta a la lliure voluntat de les monges. En aquest sentit, i com a fundador, determinà que les religioses que volguessin romandre a l'església de Vallbona ho poguessin fer, sota obediència, però, de l'abadessa de Colobriers, amb la condició que aquesta no les traslladés a un altre lloc ni els hi prengué cap dels béns que tenien. Si l'abadessa, però, volgués presidir el convent de Santa Maria de Vallbona, les religioses d'aquest lloc li haurien de prestar l'obediència deguda. Finalment, si l'esmentada abadessa preferís romandre a Colobriers, les religioses de Santa Maria de Vallbona restaven facultades per elegir a la seva voluntat una priora que les presidís. Del contingut d'aquestes disposicions restava ben clar la preferència del fundador pel lloc original de Santa Maria de Vallbona, tot i que volgués respectar la voluntat de l'abadessa de Colobriers.

Abans de l'octubre d'aquest any 1176, Òria complí el desig del fundador passant a dirigir la comunitat de Santa Maria de Vallbona i abandonant la de Colobriers. Cal suposar, tal com recull el primer abaciologi de Vallbona – Prima nobilis domina que fuit in monasterio Vallisbone fuit domina Berengaria de Cervera, ... que ivit apud Colobris et adduxit secum dominam Oriam, que fuit prima abbatissa Vallisbone- que en la presa d'aquesta decisió per part d'Òria hi tingué una participació especial Berenguera d'Anglesola o de Cervera, -qui pel seu matrimoni vers el 1164 amb Guillem III de Cervera, havia esdevingut senyora de Verdú-, la qual, a partir de la mort del seu marit el 1172, es va convertir en una de les principals benefactores del cenobi, on fins i tot hi residí temporades, mantenint, però, el seu estat laical i sense ésser-ne religiosa.

La notícia, per la seva transcendència, no passà desapercibuda per la societat catalana del moment ja que fins i tot els monarques la celebraren concedint el mes de març de l'any següent a Òria i al convent de Vallbona una propietat a Rufeà, a la ciutat de Lleida, i el mes següent, per afavorir encara més el nou monestir, estenen un privilegi d'immunitat en favor de les cases, granges, homes i ramats de Vallbona, semblant al que ja gaudien els altres monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus.

14. La consolidació del monestir de Santa Maria de Vallbona sota la direcció de l'abadessa Òria i les seves successores

Entre l'abril/octubre de 1176 i el febrer de 1185, -període en què Òria consta documentalment com a abadessa, per bé que de fet podria haver arribat fins al 1191, any en què tenim documentada com a abadessa Emessenda de Rubió- dirigí els destins del monestir la religiosa d'origen navarrès. Durant la seva prelatura continuà i afirmà el projecte cenobític començat per l'eremita Ramon. Òria, a més d'iniciar la construcció dels primers elements del complex monacal de forma definitiva al lloc que ocupa actualment, va saber atreure d'una manera especial l'atenció dels monarques Alfons I i Sança, que fins i tot visitaren i sojornaren a Vallbona, tot just iniciades les obres, entre final de febrer i començament de març de 1178. Com a resultat d'aquesta visita Alfons I, a final de març d'aquest any, convençut de l'energia i vitalitat d'aquelles dones, els hi concedia una torre a la ciutat de Lleida perquè hi fundessin un nou monestir cistercenc. (No trigarien massa anys les vallbonines en complir l'encàrrec reial ja que els 1204 hi fundaven el cenobi filial de Sant Hilari). Una altra conseqüència dels sojorn reial a Vallbona fou la decisió que prengué la reina Sança per afavorir econòmicament el monestir: comprà a les religioses per 500 sous barcelonesos el terme de Vallbona i després els hi donà novament, i es comprometé a concedir-les les rendes suficients que poguessin garantir el seu sosteniment.

Òria va ampliar també les bases econòmiques de Vallbona amb l'acceptació de donacions de terres i drets que permetessin el manteniment d'una comunitat que s'anava engrandint cada vegada més, com a fruit del prestigi religiós i també social que

progressivament havia assolit el monestir urgellenc. Amb el suport de la monarquia –Alfons I el 1183 concedí al cenobi una nova propietat als termes de la ciutat de Lleida i en el seu testament de 1194 li féu una important deixa de diners- i de la noblesa del seu entorn, que el féu sovint objecte de la seva generositat, el monestir assolí una influència social que atragué diverses filles dels seus benefactors disposades a seguir la vida d'austeritat i espiritualitat cistercenca. D'altra banda, tant Òria com les seves immediates successores es preocuparen des de final del segle XII i començament del següent de constituir un domini territorial al voltant principalment del terme monàstic, les rendes del qual havien de servir per al manteniment de la comunitat i per a sufragar els elevats costos que implicava la construcció dels diversos elements monàstics.

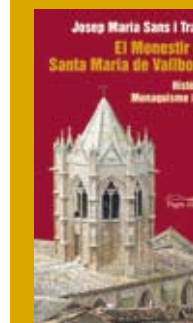
Les seves successores mantingueren la línia encetada per la navarresa: eixamplament de les bases econòmiques, sigui a través de donacions o de noves adquisicions; reforçament de la comunitat acceptant noves vocacions i la continuació de les construccions monàstiques. D'aquesta manera les successives prelades, al llarg dels segles i fins l'actualitat, han anat consolidant l'obra, tan modesta als inicis, de l'eremita Ramon. La comunitat ha hagut de superar moments difícils, incomprendiments i tota mena d'obstacles i situacions, però ha mantingut la fidelitat al lloc on inicialment s'havien establert les religioses. Dels diversos centres monàstics cistercencs femenins sorgits en els segles XII i XIII ben a prop del monestir de Santa Maria de Vallbona -com ara els de les Franqueses, de la Bovera, Vallsanta o el Pedregal- només ha sobreviscut fins avui el fundat per l'eremita Ramon perquè les comunitats de la resta abans de finalitzar el segle XVI, foren, unes integrades a altres cenobis, i d'altres suprimides. ■

ORÍGENS DE VALLBONA

Conjunt escultòric del Sant Enterrament, (s. XVII) al fons de la nau de l'església.

PUNT DE LLIBRE

Us recomanem:

El monestir de Santa Maria de Vallbona
Història, Monaquisme i Art
Josep M. Sans Travé
Pagès Editors
292 pàgines - 15€

En aquest llibre es repassen a la primera part les fites més importants del llarg procés històric del monestir, des de la comunitat eremítica fins a l'actualitat. La segona part està dedicada a exposar la vida de les religioses i, finalment, a la darrera part s'analitzen els diversos elements arquitectònics i artístics del conjunt monacal de Santa Maria de Vallbona, que s'originà en una comunitat d'anacoretes, promoguda i dirigida per sant Ramon, i que el 1171 s'integrà al Cister.

